

Den nasjonale komitè for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH)

Deres ref

Vår ref

Dato

2020/10618-SILSÆ

07.12.2020

Innspill til NESH fra Universitetet i Bergen

Universitetet i Bergen viser til brev av den 21. september 2020, hvor NESH ber om innspill til revidert versjon av forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora. NESH ønsker innspill på samtlige retningslinjer, men inviterer særlig til innspill på nye deler og punkter i retningslinjene. Opprinnelig svarfrist var den 1. desember, utsatt svarfrist ble avtalt til den 15. desember.

UiB ser på utkastet til de nye forskningsetiske retningslinjene for samfunnsvitenskap og humaniora som en forbedring. Det er viktig at retningslinjene revideres jevnlig og på den måten gjenspeiler nye forskningsetiske problemstillinger og behov. Dokumentet er omfattende, men strukturen er ryddig og dekker den sentrale tematikken på en hensiktsmessig måte. Et eksempel på en forbedring er at delen om forskerfellesskapet er flyttet lengre fram. Dette mener vi er et grep som vil kunne bidra til økt opplevelse av relevans for våre forskere. Et annet eksempel på en forbedring er at det forskningsetiske samtykket til deltakelse i forskning er fremhevet som noe annet enn samtykke som et rettslig grunnlag for behandling av personopplysninger etter personvernregelverket.

UiB har sendt forslaget til reviderte retningslinjer på intern høring og har bedt berørte fagmiljøer kommentere høringsforslaget. Høringen er også behandlet i Redelighetsutvalget og Forskningsutvalget ved universitetet. Våre merknader og kommentarer er strukturert i tråd med disposisjonen i retningslinjene. Vi har i tillegg valgt å ta med noen overordnede generelle merknader til slutt.

Grunnleggende forskningsetiske prinsipper

Overskriften «*Grunnleggende forskningsetiske prinsipper*» samsvarer ikke helt med innholdet i innledningen. UiB foreslår derfor at tittelen blir endret til "*Innledning*", slik den var i 2016-versjonen av retningslinjene. I 2016-utgaven av retningslinjene kom delen om dokumentets formål aller først i innledningen, noe som tydelig signaliserte relevansen av dokumentet overfor studenter og forskere. I dette utkastet kommer delen om dokumentets formål sent i kapittelet under tittelen "*Avgrensning og virkeområde*". Vi foreslår derfor å flytte dette frem til første del av innledningen.

Forskningens normer og verdier

UiB mener at begrepet *akademisk frihet* bør utdypes nærmere. I denne sammenheng viser vi til at Universitets- og høyskoleloven, der akademisk frihet er forankret, ikke dekker hele forskersamfunnet (for eksempel instituttsektoren).

Avgrensning og virkeområde.

UiB ønsker at definisjoner av sentrale begreper som *forsker* og *forskningsinstitusjon* blir tatt inn i retningslinjene. Vi viser til definisjonene i 2016-versjonen av retningslinjene, samt forskningsetikkloven.

Det fremgår av retningslinjene at disse også kan anvendes i kunstnerisk utviklingsarbeid (KU) og museal praksis. UHR-Kunst, design og arkitektur har imidlertid satt ned en gruppe som skal arbeidet med dette saksfeltet. Målsettingen er å lage en veiledende nasjonal retningslinje og en egen nasjonal etisk komité for KU-feltet. UiB mener at dette arbeidet må ses i forhold til eksisterende etiske kjøreregler på institusjonene, slik at man får overordnede rammer og ikke to sett med retningslinjer. Man bør også se på det som er felles med retningslinjer for vitenskapelige disipliner, samtidig som at kunstneriske perspektiv ivaretas. I forskning som omfatter ulike kunstformer vil det være rettighetsproblematikk knyttet til kunstneriske produkt eller resultat som kan komme i konflikt med generelle forventninger til open access. Det nasjonale prosjektet ARIIS omfatter systemer for rettighetsklarering av kunstnerisk utviklingsarbeid som kan løse slike utfordringer.

Forskningsetiske forpliktelser

Den siste delen av setningen «*Retningslinjene har fem deler (A–E) som angir ulike forskningsetiske forpliktelser, og som utdypet hvem forskere har ansvar overfor*» er etter vår oppfatning misvisende. Dette fordi det i innledningen står at noen av retningslinjene gjelder forskere, andre gjelder institusjoner, ledere eller oppdragsgivere, og mange gjelder alle. UiB foreslår derfor at dette strykes og at det blir utdypet hvem forskere har ansvar ovenfor.

Del A Forskerfellesskapet

God henvisningsskikk (punkt 1)

UiB ser på dette som et særs viktig punkt, idet god henvisningsskikk er en sentral del av forskningsetikkundervisning. Oppfordring til detaljert kildehenvisning kan forenkle kontroll og etterprøvbarehet, og få en langt sterkere poengtering. Etterprøvbareheten kan i praksis bli illusorisk ved for eksempel enkel «namedropping» uten sidetall. Enkle, men tydelige og utførlige henvisninger forebygger plagiat. I tilknytning til dette mener vi at forholdet mellom juridisk og forskningsetisk forståelse av plagiat kan forklares mer utførlig.

Kollegiale forhold (punkt 2)

Retningslinjene bør på dette punktet gi konkrete råd med hensyn til hvordan dette skal understrekes og sikres i ulike sammenhenger. Vi foreslår også at overskriften «*Kollegiale forhold*» blir endret til «*Faglig fellesskap*», for å understreke at vitenskapelig kunnskap blir til i samarbeid med andre.

Habilitet (punkt 5)

Punktet bør gjøres mer konkret, og det kan med fordel spesifisere mulige interessekonflikter. Vi foreslår følgende endring av ordlyden: "*Dersom det kan reises tvil om habilitet eller mulige interessekonflikter for eksempel ved bistillinger, sidegjøremål og verv, kan dette bidra til å svekke forskeres tillit både i fagmiljøet og i offentligheten.*"

Fordreining og forvrengning (punkt 8)

UiB konstaterer at fordreining og forvrengning er foreslått innført som selvstendige kriterier for hva som er uforenlig med god vitenskapelig praksis, og at disse skal komme som tillegg til fabrikkering og forfalskning. Vi savner imidlertid en grundigere diskusjon om behovet for å innføre nye kriterier, og viser i denne sammenheng til at det er vanskelig å skille mellom dårlig håndverk og uetisk opptreden med slikt kriterium. Forslaget kan dessuten lett føre til en rekke saker med innsigelser fra forskere som er misfornøyd med andre forskeres forskningsarbeid, mens det i realiteten dreier seg om faglig uenighet.

Deling av forskningsdata (punkt 9)

Det er ikke alltid slik at registeridentifisering er på store datasett. UiB mener at ordet *omfattende* i tredje avsnitt vil innebære en potensielt uheldig begrensning. Vi foreslår derfor at ordet strykes. Vi vil i tillegg peke på at det ikke alltid vil være aktuelt med deling og gjenbruk av data (feltnotater og intervju) for andre forskere, og viser til at en del kvalitativ forskning i stor grad er tillitsbasert og at deling av slike data vil kunne ødelegge tilliten som forskningen er avhengig av.

Del B Forskningsdeltakerne

UiB mener at overskriften *Forskningsdeltakerne* blir en for snever avgrensning, særlig med tanke på at punktet også skal dekke framtidige generasjoner og avdøde. Det virker rart å karakterisere avdøde og ufødte som deltakere i forskning. Vi foreslår at overskriften blir endret til «*Forskningsdeltakerne og andre berørte*».

Anonymisering (punkt 20)

Det står i første avsnitt at:

«forskere må være oppmerksom på forskjellen mellom anonymisering, aidentifisering og reidentifisering: Anonymisering betyr at forskere sørger for at personopplysninger og annen informasjon ikke kan spores tilbake til et enkelt individ; aidentifisering vil si at forskere sitter på en koplingsnøkkel som kan knytte denne informasjonen til individet; re-identifisering innebærer at individet kan identifiseres på nytt av forskere ved hjelp av denne informasjonen. I alle slike tilfeller skal forskningsdeltakernes anonymitet være garantert, både ved publisering og annen offentliggjøring».

I fag innen humaniora vil ofte, dersom en ikke identifiserer en informant, aidentifisere vedkommende. Til tross for anonymisering/aidentifisering, vil likevel et personlig narrativ kunne avsløre identiteten til en informant i enkelte tilfeller. Setningen «*I alle slike tilfeller skal forskningsdeltakernes anonymitet være garantert, både ved publisering og annen offentliggjøring*» gir dermed ikke god mening. Etter vår oppfatning bør setningen slettes, fordi det ikke kan gis en slik garanti. Avhengig av konteksten vil informantens fortelling kunne bakveisidentifisere informanten.

Lagring av forskningsmateriale (punkt 23)

I andre avsnitt står det: «*Allerede før innsamlingen av data starter, må det være avklart om materialet skal tilintetgjøres eller ikke ved avslutning av prosjektet*». Vi har følgende kommentar:

Hvis data skal lagres, må det framgå tydelig hvordan og i hvilken form. For eksempel forskning innen sosialantropologi tar lang tid, og antropologisk feltforskning forutsetter en rimelig grad av språklig kompetanse. Gitt at mange arbeider i områder der det ikke er vanlig å kommunisere på språk man kan på forhånd, innebærer det første feltarbeidet ofte å lære et helt nytt språk fra grunnen. Denne investeringen utnytter svært mange antropologer gjennom

hele karrieren, og det betyr at tillitsrelasjonene forskeren etablerer forsterkes og utvides hver gang vedkommende kommer tilbake. Slik gjensidig tillit er avgjørende for kvaliteten på informasjonen som gjøres tilgjengelig for forskeren: kvaliteten tenderer mot å bli høyere over tid. Mange antropologer ønsker å utnytte de samme nettverkene over lang tid, ofte flere tiår. Derfor er det problematisk å skulle slette tidligere notater. Kravet om sletting av denne type data vil derfor ha negative konsekvenser for kvaliteten av sosialantropologisk forskning.

Tilbakeføring av resultater (punkt 24)

Setningen "*Forskere må tilrettelegge resultatene slik at sentrale funn og innsikter formidles på en måte og på et språk som er forståelig for mottakerne.*" bør presiseres og avklare om det er forskningsdeltakere det refereres til.

Del C Grupper og institusjoner

Kulturelle og sosiale grupper (punkt 31)

UiB stiller spørsmål ved setningen "*Forskere må sette hensynet til andre fundamentale verdier og allmenne menneskerettigheter foran hensynet til respekt og anerkjennelse av kulturelle forskjeller.*" Vi peker på at det ikke er i forskningens interesse at respekt og anerkjennelse av kulturelle forskjeller underordnes andre verdier, og spør hva som menes med denne formuleringen. Vi viser til at det uten tvil finnes mange kulturelle praksiser verden over som enkelte finner støtende, men at forskning på dette også er sentralt i sosialantropologien. UiB foreslår å stryke setningen "*Forskere må sette hensynet til andre fundamentale verdier og allmenne menneskerettigheter foran hensynet til respekt og anerkjennelse av kulturelle forskjeller.*" i sin helhet fordi setninger både er uklare og potensielt misvisende.

Kulturhistoriske kilder (punkt 32)

UiB ønsker en bredere behandling av bruken av berettende kildemateriale og forskningsetikken i forhold til bruken av fortidige aktørers ytringer. Det er på dette feltet de fleste humanister møter hverdagsdilemmaene når det gjelder forskningsetisk forsvarlig kildebruk. Her trengs en mer konkret og detaljert tilnærming. Noen spørsmål som har meldt seg i våre fagmiljø er; Hvordan skal man forholde seg overfor klausulert materiale? Hvordan skal respekten for historiske aktører og deres ytringer ivaretas?

Del D Organisering og finansiering

UiB har ingen merknader til denne delen.

Del E Forskningsformidling

Vi oppfatter at denne delen dreier seg om mer enn forskningsformidling i streng forstand, også om bruk av forskning som grunnlag for politiske avgjørelser. Vi foreslår derfor at titteloverskriften gjenspeiler dette og endres til «*Forskningsformidling og politikktutforming*».

Videre understreker vi at retningslinjene burde ha et eget punkt om forskerens rolle som ekspert i sammenhenger der politikk blir utformet (for eksempel som deltaker i offentlig oppnevnte utvalg, komitèarbeid og ved utredningsoppdrag og liknende). Vi foreslår derfor at det blir tatt inn et nytt punkt 51 i retningslinjene:

«*Deltagelse i politikktutforming.*

Forskere blir jevnlig invitert til å gå inn i ekspertrroller i politikktutformingen, for eksempel som leder eller medlem i utredninger, utvalg og komitèer. Forskere må reflektere over hva en slik

rolle innebærer, og skille mellom offentlige anliggender og personlige meninger på en slik måte at man ikke underminerer andres tillit til en selv som forsker».

Generelle merknader til utkastet

Titteloverskrift – navn på retningslinjen

UiB har forståelse for ønsket om å forkorte tittelen, men for rettsvitenskapen sin del mener vi at det vil være en fordel å videreføre dagens tittel. Vi viser i denne sammenheng til at rettsforskningen hviler på en annen forskningsmetodikk og metode enn samfunnsvitenskap og humaniora.

Jus og etikk

Skillet mellom juss og etikk er søkt presisert i retningslinjene. Dette er en tanke som vi i utgangspunktet er positiv til, men den er svært krevende å få til. I ulike lovtekster henvises ofte til etiske normer, og også på andre måter vil etiske vurderinger ofte inngå i rettsreglene. Etiske og rettslige normer er dermed i mange tilfeller vevd sammen. Normalt spiller dette mindre rolle siden normene er sammenfallende, men særlige spørsmål oppstår der hvor de avviker. Det bør avklares hvordan dette skillet er tenkt håndhevet av institusjonenes redelighetsutvalg. Videre kan retningslinjene gjerne klargjøre hva som skal være konsekvensene i de tilfellene hvor en gitt handlemåten er lovlig ut fra de rettsreglene som gjelder, men likevel innebærer brudd på forskningsetiske normer.

Detaljerings av retningslinjer

Umiddelbart fremstår presisering og detaljering av retningslinjene som et ubetinget gode. Imidlertid kan dette skape en risiko for at institusjonene må konkludere med brudd på anerkjente forskningsetiske normer i situasjoner enn i dag. Institusjonene har etter loven plikt til å behandle alle saker om mulige brudd på anerkjente forskningsetiske normer. Et omfattende sett av normative retningslinjer for god praksis kan være konfliktfremmende og virke hemmende på institusjonens kapasitet og mulighet til å skape undring og refleksjon om hva som er god forskningspraksis. Slik sett kan altså en nedfelling av forskningsetiske retningslinjer for typetilfeller der man egentlig ikke har tenkt at normbrudd skal ha noen konsekvenser virke mot sin hensikt.

Det anbefales at det blir tydeliggjort hva som er retningslinjer som ikke kan/bør/må brytes og hva som er mer ideelle anbefalinger.

De juridiske spørsmålene knyttet til personvern og vitenskapelig uredelighet skal flyttes bak i et appendiks. UiB har ingen innvendinger mot dette, men ber om at appendikset følger saken videre

Samfunnsansvar og globalt ansvar

Retningslinjene mangler et eget punkt om samfunnsansvar og globalt ansvar, slik vi finner det i "*Generelle forskningsetiske retningslinjer*" punkt 12 og 13, og i NENT sine retningslinjer punkt 1-3. Forskningens samfunnsansvar er riktignok nevnt på side 5 i utkastet, men dette er ikke tilstrekkelig utmeislet i resten av dokumentet. Med den nåværende kapittelinnvidingen A-E hører ikke samfunnsansvar naturlig hjemme i noen av delene. Tvert imot så er samfunnsansvaret med den nåværende inndelingen fragmentert. Vi foreslår derfor at det etter mal fra NENT, men tilpasset forskningsaktivitetene i samfunnsvitenskap og humaniora, blir utarbeidet et eget punkt om samfunnsansvar og globalt ansvar under del A.

Kvalitet

Det står på side 4 i retningslinjene at «*Alle de vitenskapsinterne normene skal regulere forholdet mellom forskere og sikre forskningens kvalitet*». Flere steder blir det deretter stilt

opp en motsetning mellom forskingskvalitet på den ene siden og eksterne forskningsetiske normer på den andre, der ytre normer i bisetninger blir vurdert som mulige trusler mot forskingskvalitet, for eksempel side 5, der det står at *"Forskning skal være relevant for ulike aktører i samfunnet, men uten at det går på bekostning av kvalitet og forsvarlighet."* eller under punktet om Brukermedvirkning der det står at: *"Formålet er å bedre forskningens kvalitet og relevans, men det kan oppstå forskningsetiske utfordringer, for eksempel knyttet til konfidensialitet, habilitet og interessekonflikter."*

Denne motsetningen er unødvendig ettersom forskningskvalitet er det overordnede målet. Vi mener perspektivet heller bør være at samfunnsrelevans, brukermedvirkning, samfunnsansvar i bred forstand, hensyn til andre kunnskapsbærere og kunnskapsformer, kan bidra til å heve kvaliteten på forskningen og skal inkluderes når så er tilfelle. Dette er særlig viktig på omdiskuterte saks- og politikkområder der forskingsresultat kan ha innvirkning på samfunn og individ, særlig på svake grupper (for eksempel forskning på asylsøkere, innsatte i fengsel eller økonomisk svakstilte grupper). I slike tilfeller gjelder kommunikasjonsansvaret mer enn tradisjonell forskningsformidling, og bør formuleres som et ansvar for dialog. Vi viser til vår merknad om samfunnsansvar og globalt ansvar over, som også tar innover seg skiftet fra einveiskommunikasjon til toveiskommunikasjon som en har sett i relevant faglitteratur og i praksis dei siste 35 årene.

Vi foreslår å legge til følgende formulering under punkt 46:

«Der hvor forskning kan ha direkte innvirkning på individer og samfunnsgrupper, hvor forskningen utgjør fare for risiko eller belastning, og særlig for svakstilte og sårbare grupper, påligger det forskere et særlig ansvar. Dette ansvaret angår primært klar og tydelig kommunikasjon, med muligheter for tilbakemelding fra angjeldende parter, omkring forskningens karakter og mulige implikasjoner. I enkelte tilfeller kan dette ansvaret også omfatte utforming av forskningsspørsmål og forskningsdesign.»

En slik formulering vil knytte ansvar for kommunikasjon til de foregående punktene i 25, 27 og 30 i retningslinjene.

Eksempelsamling

UiB stiller forslag om at det utarbeides en eksempelsamling der forskningsetiske dilemmaer konkretiseres. Det ville være en stor hjelp både i enkelt forskeres forskningsarbeid og ikke minst i undervisningen av studenter på ulike nivå.

Metodiske spørsmål

Utkastet til nye retningslinjer er preget av samfunnsvitenskapelig tenkning, og tar, slik UiB ser på det, i for liten grad opp etiske problemstillinger knyttet til humaniora og kunsthøgskolen. Humanistisk forskning legger vekt på kontekst, hermeneutisk tolkning og kvalitativ analyse og retningslinjene behandler i liten grad dette. Især den historiske/kulturhistoriske forskningen kan i begrenset grad skape sine egne kilder, og tolkning av data produsert for andre formål vil være en vanlig arbeidsform som skaper andre etiske dilemma enn forskning på levende kilder med problemstillinger som er instrumentelle i forhold til det konkrete prosjekt.

Høringsnotatet har videre en tydelig slagside når det gjelder hva slags forskningsmetoder som nevnes, og implisitt aksepteres. UiB peker på at deltakende observasjon i samfunnsvitenskapelige fag som metode ikke er nevnt og at høringsnotatet dermed gjør antropologenes primære metode til et slags metodologisk unntak. Vi påpeker at det er viktig at etnografiske tilnæringsmåter som deltagende observasjon blir anerkjent i retningslinjene som en legitim samfunnsvitenskapelig metode.

Vennlig hilsen

Dag Rune Olsen
rektor

Margareth Hagen
prorektor

Dokumentet er elektronisk godkjent og har derfor ingen håndskrevne signaturer.